

КЫРГЫЗ ТАРЫХЫЙ РОМАНИСТИКАСЫ ТУУРАЛУУ ЖАҢЫ ТАБЫЛГАЛАР

Yrd. Doç. Dr. Halit AŞLAR

Kırğızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü
halitmanas08@hotmail.com

Аннотация

Роман - кыскача айтканда, болуп өткөн же боло турган окуяларды бир бүтүн нерсе катары кара сөз түрүндө баяндаган адабий жанр. Тарых - бүгүнкү күн менен өткөндү байланыштырып турган көпүрө болуп эсептелет. Кыргыз адабиятында тарыхый роман түрү бардык тоскоолдуктарга карабай, 1960-ж. күч ала баштаган. 1991-ж. кийин, башкача айтканда Кыргызстан эгемендүүлүгүн колго алгандан кийин башка тармактардагыдай, тарыхый роман түрүндө да жазуучулар эгемендүүлүккө ээ болгон жана айрыкча тарыхый-биографиялык романдар жазыла баштаган. “Манас” дастаны менен дүйнөнү дүңгүрөткөн кыргыздардын оозеки адабияты абдан бай болгону үчүн кыргыз жазуучулары тарыхый романдарында оозеки адабиятта орун алган мотивдерден көп пайдаланышкан.

Арбын учураган сөздөр: Роман, кыргыз адабияты, тарыхый роман, тарых, фольклор.

NEW OPINIONS OF THE KYRGYZ HISTORICAL NOVELS

Abstract

A novel is a long narrative, normally in prose, which describes fictional characters and events, usually in the form of a sequential story. History meaning "inquiry, knowledge acquired by investigation" is the study of the past as it is described in written documents. In the former Soviet Union, a large surge of interest in historical novels was after the 1960s. Historical novels in the contemporary Kyrgyz literature developed after this period. “Syngan Kylych” is supposedly the first contemporary Kyrgyz historical novel. After Kyrgyzstan gained its independence in 1991, Kyrgyz writers began to display interest in this literary genre and started to create mainly historical biographies describing figures who had been struggling for independence of the Kyrgyz people in the early history of Turkistan, which was previously abandoned by the Soviet Union policy.

Keywords: Novel, Kyrgyz literature, historical novel, history, folklore.

Киришүү

Роман - кыскача айтканда, болуп өткөн же боло турган окуяларды бир бүтүн нерсе катары кара сөз түрүндө баяндаган адабий жанр. Окурманды кыялдантып, фантазиясын ойготкон роман ар кыл темада болушу мүмкүн. Бул жагынан алганда, роман жашоо-турмуш менен тыгыз байланышкан.

Роман жанрынын өнүгүү тарыхына көз жүгүртө турган болсок, ал латын тили жана ал тилде сүйлөгөн элдердин өлкө жана коомдо алган орду менен тыгыз

байланышкан. Башкача айтканда, латын тилин европалыктар жетишсиз жана туура эмес үйрөнгөндүктөн, Европада тил бир топ өзгөрүүлөргө учурап, натыйжада башкача тил пайда болгон. Орто кылымда чиркөө жана мектепке баргандарды санабасак, мындай кулака орой угулган тилде сүйлөгөн адамдар дагы дале болгон. Алар сүйлөгөн тил “lingua Romana” деп аталган. Бул “рим тили” деген маанини билдирген. Ал эми бул тилде жазылган чыгармалар болсо “романс” деп аталган. (Çetintaş, 2006: 58) Романс - окурман же угуучуларды эс алдыруу максатында кереметтүү, апыртмалуу окуяларды баяндаган адабий жанр.

Романс же авантюранын максаты, сүйгөн аялдын адамкерчилиги менен сулуулугуна мас болгон адамдын сүйүүсүн таттуу сөздөр менен даназалоо эмес, бир кавалерге тиешелүү болгон эрдиктерин көрсөтүлүүсү болуп саналган. (Ong, Walter J. 2003: 7) Апыртмалуу дастан же кереметтүү жомоктордун ордуна кийинчерээк романс, андан кийин роман жанры колдонула баштаган. Бул жөнүндө Özön мындай дейт: “Орто кылымда жогорку класска тиешелүү болгон феодалдар эски же жаңы дастандарды колуна сазын алган ырчылардын оозунан угуп, моокумун кандырышкан. Карапайым калк менен буржуйлар болсо, ыр түрүндө жазылган дастан, фаблио (орто кылымда француз адабиятында ыр түрүндө жазылган кыска повесть) угуп эс алышкан. Байыркы замандарда акылга сыйбай турган нерселерди баяндаган аңгемелердин ордуна, жакынкы заманда болуп өткөн окуяларды баяндаган прозалык чыгармалардын жазылышы керек эле. Ошентип, биринчи жолу прозалык чыгарма Италияда пайда болуп, ар түрдүү окуялар, адамдар жөнүндө чыгармалар жазыла баштаган жана мындай жанр ар тарапка ошол жерден тараган. Ошону менен бирге, бүгүнкү күнгө чейин ар бир доордун көз карашын жана сезим-кыялдарын баяндаган адабий жанр катары колдонулуп келе жатат.” (Özön, 2009: 19)

Мындай жанрда (романс) биринчи жолу Джованни Боккаччо (1313-1375) чыгарма жазган. Чыгарманын аты – «Декамерон». Өткөн кылымдарда романслар бирдей типте жазылган болсо, 18-к. кийин өзгөрө баштаган. 1789-жылы Франциядагы болуп өткөн революциядан кийин адамдар ой-пикирин эркин билдирүүгө жетишип, жаңы өкмөт калктын бардык катмарынын сабатсыздыгын жоюуга өткөн. Ошентип жазуучулар мурда калктын белгилүү бир бөлүгүнө гана кайрылып жүргөн болсо, эми жазган чыгармаларын калктын баардык катмарына жеткирүүгө мүмкүнчүлүк алышты. Каролдун сарайы жана аристократтар менен кошо алар барчу жайлар жоюлуп, алардын ордуна китеп, газета, журналдар чыгып, окурмандар көбөйө баштаган. Күндөлүк газеталарга романдардан үзүндүлөр жарыяланып, окурмандардын саны көбөйгөн.

Ошентип, кайсы гана класстан болбосун, жазуучулар көбөйө баштаган. Бул жазуучулар жан багуу үчүн талыкпай чыгарма жазышы керек эле. Өткөн кылымдарда жазуучулар негизинен кадыр-барк, сый-урматка ээ болуу үчүн чыгарма жазышкан болсо, мындай жол менен жазуучулук иши бир топ өзгөрүүлөргө учураган. Бул процесс европа калктарынын дээрлик баарына өз таасирин тийгизген; адамдарда аң-сезим жана кыраакылык сезимдери ойгонгон.

Англия, Франция, Италия жана Испания адабияттары башка улуттардын адабиятына өз таасирин тийгизген. Муну менен бирге, акырындап ар бир улуттун өз улуттук аң-сезимине туура келген адабият жаратуу процесси күч алган. 1800-жылдан 1850-жылга чейин европанын бардык жеринде романтизм агымы күч алган. 1850-ж. баштап романтизм агымына каршылыктар күчөп, натыйжада реализм агымы пайда болгон. Ошентип, идеализмдин ордун реализм алат; жер жана кылык-жоруктарды жазуучулар элестүү, объективдүү сүрөттөөгө аракет кылышкан. 18-к. психологиялык жана адеп-ахлак темасындагы романдар көп жазылган.

Роман негизинен тарых менен байланышып, илимий ачылыш жана гипотезадан пайдаланып, ар тараптан байыган. (Özön, 2009: 28) 19-к. орус адабиятында да адамдар арасындагы жаңы карым-катнашты баяндаган романдар пайда болгон. Мындай романдар көбүнчө реалдуу, кайгылуу, коркунучтуу окуяларды баяндаган. Гоголь (1809-1852), Тургенев (1818-1883), Достоевский (1821-1881), Толстой (1828-1910), Чехов (1860-1904), Максим Горький (1868-1936), Андреев (1871-1919) сыяктуу орус жазуучулары бул романдардын образдар системасын жараткан. (Özön, 2009: 33)

1. Тарыхый дисциплина жана тарыхый роман

Адабият менен тарых илими бири-бири менен тыгыз байланышта. Адабият илиминин базисин изилдеген Rene Wellek-Austin Warren ал экөөнүү айырмачылыгын мындайча баяндайт: “Тарых болгону болгон окуяларды баяндайт, ал эми адабий чыгарма болсо, ойдон чыгарылган тарых болуп эсептелет”. (Wellek, Warren, 1970: 215)

Роман жанрынын изилдөөчүлөрүнүн бири Шериф Акташ: “Тарыхчылар баян кылган чындык өзгөрүүгө дуушар болуу менен бирге, адабий чыгармага айланат”, - деп айтуу менен бирге, роман менен тарыхты бири-биринен мындайча бөлүп көрсөтөт: “Эң реалдуу деп эсептелген чыгармалар да болгон окуяны эмес, чындыкка жакын нерселерди гана баяндайт.” (Акташ, 1991: 15)

Хамит Тархандын чыгармалары жөнүндө изилдөө жүргүзгөн Сема Угуржан бул жөнүндө мындай дейт: “Тарыхый чыгарма өткөндөгү кандайдыр бир чындыктын

адабий жанрда кайрадан жазылышы болуп эсептелет.” (Uğurcan, 2002: 9)

Тарых - бүгүнкү күн менен өткөндү байланыштырып турган көпүрө болуп эсептелет. Тарыхты баяндоо үчүн тарыхчылар керек. Кандайдыр бир тарыхый чындык тарыхчылардын жардамы менен гана бир мааниге ээ болот. Тарыхты тарыхчылар жаратат. Тарыхчы тарыхты жазаардан мурун ага өз пикирлерин да кошот.

Буга ылайык, тарыхчынын милдети - өткөн тарых жөнүндө материалдарды топтоо менен бирге, алардын хронологиясын түзүү, тарыхый окуялардын жаралышына өбөлгө болгон нерселердин себебин жана жыйынтыгын анализдөө жана элдердин жашоосундагы өзгөрүүлөрүн бир жөнгө салуу. “Тарых сыяктуу адабият да бир улуттун саясий, социалдык, экономикалык өнүгүүсүн чагылдырат. Ушул себептен, бир чыгарманы түшүнүү үчүн, андагы окуя болуп жаткан мезгилдин тарыхый шарттарын да мыкты билиш керек.” (Uğurcan, 2002: 42)

Адабият менен тарыхтын эң мыкты өнүккөн мезгилинде экөө бири-бири менен тыгыз байланышта болгон. (Barthes, 2003: 31) Тарых мурун адабият илиминин ичинде өзүнчө жанр катары орун алган болсо, кийин өзүнчө илим катары бөлүнүп кеткен. Улутчулдук агымынын өнүгүүсүнүн натыйжасында роман менен тарых ортосунда байланыш курчуган. Француз революциясынын натыйжасында, калктын улутчулдук сезими ойгонуп, алар өз тарыхын үйрөнө башташкан жана тарых илими өнүгүү жолуна кирген. Адамдардын тарых менен бирге жашашы жана өткөн тарыхын билиши үчүн тарыхый романдарга өзгөчө көңүл бурулган.

Тарыхчы жана тарыхый роман жазган жазуучу бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, жетишпеген жактарын толуктап турушат. Бирөө тарыхты жазып, анын хронологиясын түзүп, себеп жана жыйынтыктарын изилдесе, бирөө тарыхый окуяларды жандандырып, тарыхты конкреттүү мүнөздөйт. Тарыхчы тарыхый окуянын туура эмес жактарын далилдеп, аны оңдошу керек. Же болбосо жазуучу тарыхый чыгарма жазууда одоно каталарды кетирүүсү ыктымал.

Тарых менен адабият эки башка илим болсо да, кээ бир учурларда бири-бирине булак боло алат. Роман эстетикалык кайгы-капа жана адамдардын артыкчылыгынын продукциясы болуп эсептелет. Жазуучу тарыхый материалды өзгөртүп, кайрадан жазат. Натыйжада жапжаңы чыгарма пайда болот. Тарыхый чыгарма тарых менен сөзсүз түрдө төп келиши керек эмес. Адабият тарыхый окуяларды болгонун болгондой баяндабайт.

1.1. Тарыхый роман жанрынын проблематикасы

“Тарыхый роман” адабиятчылар арасында көптөгөн талаш-тартыштарды туудурган түшүнүк. “Бир роман тарыхый болуш үчүн кандай критерийлерге ээ болушу керек?” деген суроонун тегерегинде талаш-тартыштар туулуп, түрдүү көз караштар айтылган. Тарыхый романдын аныктамасын негизинен Джон Уолтер Скоттун романдарынын негизинде берүүгө аракет кылышкан. Тарыхый роман, кандайдыр бир тарыхый доорду же тарыхый окуяны чындыкка жакындаштырып, көркөмдөштүрүп баяндаган романдын бир түрү. (Gögebakan, 2004: 15)

Өзөн тарыхый роман жөнүндө мындай дейт:

“Тарыхый роман, өткөн кылымдарда болуп өткөндөй, бир канча окуя жаратып, аны кандайдыр бир тарыхый чындык менен айкалыштыруу менен бирге, ошол доордогу окуялар менен жашоону чагылдырып, ойдон чыгарылган образдарды чындыкка айланткан романдын бир түрү болуп эсептелет. Ал романтизм агымын жаратып, жаңы метод жана эрежени пайда кылат.” (Özön, 1985: 25)

Мындай аныктамалардын артынан Турал тарыхый роман жөнүндө мындай деп айткан:

“Жазуучунун көзү менен көрүп-билбеген кандайдыр бир доорду тарыхый чындык менен айкалыштырып жазган чынармасы - тарыхый роман деп аталат.” (Tural, 2003: 241)

Тарыхый роман инсандардын портретин туура тартуусу керек. Бул, жазуучу баяндай турган доордогу маалымат, жазуучу менен материалдын байланышы жана жазуучунун максаты менен тыгыз байланышкан. Доордун социалдык-маданий түзүлүшү бир гана тарыхчыларга эмес, тарыхый роман жазган жазуучуларга да өз таасирин тийгизип, жазуучунун ошол эле убакта мыкты тарыхчы болуусу менен бирге, тарыхчылардын методун да мыкты билүүсүн талап кылат. Жазуучу муну менен бирге, чыгарманын адабий өлчөмүн да мыкты билүүсү зарыл. Ал тарыхый окуяны жакшылап изилдеп, чыгармасын романдын деңгээлине жеткирүүсү керек. (Gögebakan, 2004: 29)

Биринчи тарыхый роман Уолтер Скотт (1771-1832) тарабынан жазылган. Көптөгөн адабиятчылар аны тарыхый романдын негиздөөчүсү катары кабыл алат. Ал өзүнөн кийинки жазуучуларга терең таасир тийгизген. Бир гана Англия эмес, бардык Европа анын таасиринде калган. Немец жазуучулары, аны менен бирге Онорé де Бальзак, Виктор Марí Гюгó сыяктуу белгилүү француз жазуучулары да Джон Уолтер Скоттун таасиринде калганы айтылат. Джон Уолтер Скоттун чыгармалары аты айтылган бардык жазуучуларга үлгү болгон. Орус жазуучусу Толстой да “Согуш жана тынчтык” аттуу

белгилүү романында анын техникасын колдонгон. (Göğebakan, 2004: 17)

Тарыхый романда окуя болуп жаткан мезгил менен анын жазылган мезгили арасындагы убакыт адабиятчыларга проблема жаратат. Уолтер Скоттун тарыхый романдарында болжол менен 60-70 жыл айырма бар. Бирок көптөгөн жазуучулар буга маани бербегенин айта кетүү зарыл. Бүгүн адабият билиминде бул жагдай чоң маселе жаратат. Башкача айтканда жазуучулар өз доорундагы маанилүү окуяларга жана убакытка маани бергени, мында жазуучунун ой жүгүртүүсү өтө маанилүү экендиги айтылып келе жатат.

Башта айтып өткөндөй, биринчи тарыхый роман Скотт тарабынан жазылган. Муну башка жазуучулар да колдойт. Скотт өзүнүн романдарында биринчи жолу кандайдыр бир тарыхый чындыкты өзөгүн өзгөртпөй, чыгарма жаратууга аракет кылган. Скотт фикциондун (ойдон чыгаруу) тарыхый романдарда колдонулушунун эки жолун көрсөткөн. Биринчиси, *Waverley* (1814) аттуу романында көрсөтүлгөн. Джон Уолтер Скотт, бул чыгармасында чын болгон кандайдыр бир тарыхый окуянын негизинде жазылган аңгемени монтаждаган. Экинчиси болсо, *Ivanhoe* (1819) аттуу чыгармасы. Бул тарыхый чындыктын негизинде жазылса да, толук бойдон монтаждалган жана окуя анын тегерегинде ишке ашат. (Aust-Göğebakan, 2004: 26)

Жазуучу тарыхый чындыктарды пайдалануусу керек. Бирок ошону менен бирге, ал өз көркөмдүүлүгүн да жоготпошу керек. Тарыхый роман максатына жетүүсү үчүн, окуя болуп жаткан доордун жашоо-шарттарын, элдердин психологиясын, социалдык абалын, тилин, кийимин, оюн-күлкүсүн, окуя болуп жаткан жердин географиялык абалын, анын тарыхын жакшы билүүсү керек. Каялынын ою боюнча, Туркияда тарыхый роман тарыхый документтер менен тыгыз байланышта болгондуктан, тарых илими менен тарыхый романдын арасында чек көрүнбөй калган. Башкача айтканда, тарыхый роман эмоцияга бай болуу менен бирге, чыныгы тарыхый окуялардын негизинде жазылганын айтат. (Kayaalı, 1988: 16)

Тарых чындыктан узак калбашы керек. Тарыхый романда болсо мындай мажбурлоо жок. Чыгарма тарыхтан алынса да, автор бул жерде өзүнүн фантазиясын колдонуп, окуяны бурмалай алат. (Gürsel, 2003: 40)

Башка жагынан алып карасак, орус адабиятынын дүйнөлүк адабиятта алган орду чоң. Ал кыргыз адабиятына өтө чоң таасир тийгизген. Кыргыз адабиятчылары, сынчылары андан сабак алып, анын принциптерине таянышкан.

20-к. 30-ж. орус адабиятында тарыхый роман түшүнүгү менен байланышкан макалаларда бул жанрдын эң маанилүү элементи - тарыхый инсан экендиги баса

белгиленген. Серебрянский бул тууралуу мындай дейт: “Тарыхый чыгарманын бир гана темасы эмес, каармандары да тарыхый инсан болушу керек.” (Серебрянский, 1936: 153)

1940 жана 1950-жж. болсо, романдарда каармандардын кыймыл-аракеттери, алардын образдарын жаратуу биринчи планда турганын байкоого болот. Тарыхый романдын мындай түрүнүн пайдубалын тарыхый инсандар эмес, калктын жашоо-турмушун өзгөрткөн тарыхый окуялар түзгөндүгү жөнүндө ой-пикирлер пайда болуп, буга ылайык изилдөө иштери жүргүзүлгөн. Мессер, Ленобл жана Щербинанын изилдөө иштери мына ушул тема менен байланышкан. 1970-ж. Александрова, Варфоломеев, Романенкова жана Пауткин сыяктуу советтик адабиятчылар тарыхый роман менен байланышкан типологиялык илимий изилдөө иштерин актуалдаштырган.

Элдин турмушун тарыхый-философиялык жактан изилдеген жазуучулардын тарыхый романга болгон мындай кызыгуусун окурмандар алардын талантынын бир критерийи катары баалаган. Тарыхый романда көркөм каражат биринчи планда болушу керек эле. Бүгүнкү күндө дал ушундай, чыгарманын көркөмдүүлүгүнө өзгөчө маани берилип келет. Тарыхый окуялардын мындай вариантын (тарыхый роман) жаратууда анын көркөмдүүлүгүнө да маани берилиши керек.

1.2. Тарыхый романдын классификациясы

Адабият теориясын изилдеген Юдин тарыхый романдын типологиялык маселелери жөнүндөгү изилдөө ишинде “Чыгармада сүрөттөлүп жаткан каармандардын өздүк кимдиги, тарыхта калтырган изи жана негизги окуяларды а) тарых менен чектелген сюжет; б) өлкө менен калктын, коом менен инсандын жашоосу жөнүндө баян; в) жазуучунун илимий көз карашы менен байланышкан тарых, анын патриоттук сезими, идеологиялык жана класстык аң-сезими; г) тарых беттеринде жазылып калса да, бүгүнкү күн менен байланышы болгон тарыхый доор; д) чыгармада баяндалган тарыхый доордун социомаданий жагы” деген сыяктуу пункттардын тарыхый романдын типологиялык элементтери экендигин баса белгилеп, тарыхый романды төмөнкүдөй түрлөргө бөлөт:

1. тарыхый;
2. тарыхый-биографиялык;
3. тарыхый согуш;
4. тарыхый революция;
5. мифтикалык роман; (Юдин- Култаева, 2007: 18)

Совет адабиятынын теориясы жөнүндө көрүнүктүү эмгек жараткан Серебрянский болсо тарыхый романды үчкө бөлөт:

1. тарыхый-биографиялык;
2. тарыхый-коомдук;
3. тарыхый-социалдык; (Серебрянский, 1936: 45)

Чыгармада окуя менен каарман арасындагы байланыш Александрованын көңүлүн өзгөчө бурган. Ал тарыхый романды төмөнкүдөй топторго бөлүштүрөт:

1. тарыхый;
2. көркөм-тарыхый;
3. тарыхый-биографиялык;

И.П. Варфоломеев болсо мындайча бөлүштүрөт:

1. тарыхый-реалисттик;
2. тарыхый-романтикалык;
3. тарыхый-документалдуу. (Култаева, 2007: 21)

1.3. Тарыхый романдарда “документ” жана “ойдон чыгаруу” түшүнүктөрү

Ойдон чыгаруу (Фикцион) бардык адабий жанрлардын эң негизги элементтеринин бири. Бирок тарыхый романда ал талаш-тартыш жаратат. Анын себеби, жазуучу кандайдыр бир документ менен таанышып чыгып, эркин чыгарма жаза алгандыгында. Тарыхый роман жазган жазуучу фикционду кандай даражада түшүнүшү жана колдонушу керек? Мындай талаш-тартыштын маанилүү жагы, тарыхый романдын түзүлүшү менен байланыштуу. Тарыхый романды өзүнчө адабий жанр катары кабыл алыш керектиги тууралуу сөз кылган адабиятчылардын көбүнчөсү кайра эле анын адабият, тарых жана дидактикалык чыгарма деген үч нерседен келип чыкканын айтып, жогорку талаш-тартышты четке кагат. (Aust-Gögebakan, 2004: 26)

Алардын ою боюнча, бул жагдай тарыхый романдын эстетикалык өлчөмүн азайтат. Анткени, жазуучу бул жерде окурманга тарыхый чындыкты тартуулайт. Тарыхый чындыктын көркөмдүүлүгүн арттыруу үчүн жазуучу фикционго кайрылат. Анткени илимий жактан изилдене турган кандайдыр бир фактыны чыгарманын темасы катары тандап алган жазуучу иштин башында эле өзүнө чектөөлөрдү койгон. Бир романдын ичинде фикциондун колдонулуш дэңгээли көп учурда автордун көз карашына (ой жүгүртүүсү) байланыштуу. Тарыхый роман бир жагынан алып караганда, тезистүү романдардын түрүнө кирет. Атүгүл, тезистүү романдарда адаттагы мисалдар тарыхый романдардан алынган.

1.4.Тарыхый романдарда образдар системасы

Адабиятчылар арасында романдардын башка түрлөрүнө караганда тарыхый романдарда образдардын мааниси анча чоң эмес экендиги жөнүндө айтылат. Анткени, тарыхый романдарда болуп жаткан окуя маанилүү. Ошондуктан, жазуучу аларды экинчи планга коёт. Тарыхый романдын автору каармандарын ойдон чыгарышы да мүмкүн. Ойдон чыгарылган каарман болсун, же тарыхый инсан болсун, алар тарыхый чындыктын негизги себептерин ачууга жардам берет. Тарыхый романдардын каармандары тууралуу айта кетчү дагы бир нерсе, көп учурда тарыхый каармандар алдыңкы планда көрсөтүлгөн. Бирок, бул жолу да каармандар алдыбызга бир тип катары чыгат. Алар же өзүлөрүнүн күчү менен, же өзгөчө жүрүм-туруму менен, же сүйүүлөрү менен көзгө көрүнө алышат.

Кыргыз адабиятында айрыкча эгемендүүлүккө жетишкенден бери, жазылган тарыхый-биографиялык романдарда негизинен каармандар кыргыз элинин боштондугу үчүн күрөшкөн патриот адамдар. Алардын көбүнчөсү трагедиялуу аяктайт же жакын досторунан азап чегет. Жөнөкөй адамдын образын жараткан мындай каармандардын көзгө урунган эң маанилүү жери – кыргыз элин жыйноо болуп саналат.

2. Кыргыз адабиятында тарыхый роман

Жаңы кыргыз адабиятында роман жанрынын жаралышы 20-30-жж. туура келет. Кыргыз элинин оозеки адабияты абдан бай. Анын таасирин жаңы кыргыз адабиятынын калыптанышында да көрүүгө болот. Жаңы кыргыз адабиятынын бардык жанрында, атүгүл роман жанрында да оозеки адабияттын издерин байкоого болот. Оозеки чыгармалар ошентип, романдардын ичинде да орун алган. Аттокуровдун ою боюнча, кыргыз адабияты калыптана электе элдик оозеки чыгармалар эл арасына тараган. (Аттокуров, 1983: 116) Жазуучу Злобин болсо бул тууралуу өз оюн мындайча белгилеген: “Бир романист катары, тарыхый романдын негизги материалы элдик ырлар, легенда жана дастандар деп ойлойм.” (Злобин, 1957: 173) Белгилүү адабиятчы жана сынчы К. Асаналиев болсо кыргыз адабиятынын булактарын мындайча баяндайт: “Кыргыз адабиятынын жаралышы жана калыптанышы негизги эки булакка таянат. Биринчиси, кыргыз элдик оозеки чыгармалары, экинчиси болсо, бай орус адабияты.” (Мурзахмадова, 2010: 51) Ч.Айтматов да кыргыз адабияты орус адабиятынын негизинде көптөгөн ийгиликтерге жетишкенин белгилеп, муну менен бирге башка түрк элдеринин адабияттарынан да пайдаланылгандыгын жана мунун туура экендигин,

жазуучулар жалгыз гана орус тилин эмес, башка боордош түрк элдеринин тилдерин да үйрөнүшү керектигин белгилеген. (Айтматов, 1985: 11)

Кыргыз тарыхый чыгармалары Орусия, Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстан сыяктуу коңшу элдердин тарыхый чыгармаларына караганда алда канча кечирээк пайда болгон. Кыргыз тарыхый романдары менен бирге, башка кара сөз түрүндөгү чыгармалар да алгачкы жылдары башка совет элдеринин чыгармаларына караганда өтө эле жупуну. Биринчи казак романы болсо М. Ауэзов тарабынан жаралган «Абай жолу» романы алгачкы тарыхый роман болуу менен бирге, мындан кийинки жазылган тарыхый чыгармаларга жол көрсөтүп, бул жааттагы бардык жазуучуларга өз таасирин тийгизген. Тажикстан адабиятында алгачкы тарыхый роман С. Аини тарабынан, өзбек адабиятында болсо Абдулла Кадри тарабынан жазылган. Анын «Өткөн күндөр» жана «Мехрабдан Чаян» (1925) аттуу чыгармалары абдан маанилүү болуп эсептелет. (Мурзахмадова, 2010: 53) Жазуучу бул чыгармасында 19-к. Кокон хандыгынын эзүүсүндө калган элдин кыйын турмушун баяндаган. Абдуллах Кадри бул чыгармасы жөнүндө мындайча ой бөлүшөт: “Биз жаңы кадам жасадык жана бардык тармакта жаңы жолго кадам ташташыбыз керек. Мен бул чыгармада өткөн күндөрдөн, башкача айтканда тарыхыбыздын эң катаал күндөрүнөн баян кылгым келди.” (Кадри, 1961: 5) Бул роман Орто Азия жана Казакстан аймагында биринчи тарыхый роман катары бааланып, Түркстандын башка жазуучулардын чыгармаларына чырак боло алган. Мындан башка өзбек жазуучусу Айбектин 1930-ж. жазылган «Ыйык кан» аттуу чыгармасынын да өзбек адабиятында алган орду чоң.

Жогорку чыгармалар тарыхый романдын алгачкы өрнөктөрү болуп эсептелет. Совет өлкөлөрүнүн ичинен Орусия, Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан, Азербайжан сыяктуу өлкөлөрдө тарыхый роман түрү 1930-ж. өнүгө баштаган.

Кыргыз адабиятында болсо тарыхый роман түрү 1960-ж. өнүккөн. Анын кеч өнүгүшүнүн бир канча себептери бар. Кыргыз адабияты башка элдердин адабияттарына караганда өтө эле кеч жана жай өнүккөн. Башка жагынан алып караганда, кыргыз адабиятынын пай дубалы болбогондуктан, профессионал жазуучулар да, адабиятка болгон кызыгуу да алгачкы жылдарда болгон эмес. 1920-ж. чейин кыргыз тили эл арасында колдонулган эмес, мектептерде окутулган эмес. Андыктан кыргыз тилинде китептер да жазылган эмес. Бул тууралуу белгилүү кыргыз тилин изилдөөчүлөрдүн бири К.Юдахиндин айткан ою көңүлдү өзүнө бурбай койбойт: “Кыргыз тилинде чыгармалар 1923-ж. кийин гана жазыла баштаган.” (Юдахин, 1940: 5)

1923-ж. кийин кыргыз тили коомдун тилине айланып, бул тилде китептер жазылып, мектептерде үйрөтүлө баштаган.

Кыргыз адабияты өтө эле татаал абалда өнүккөн. Бул Сталиндин айоосуз режимине туура келет. Сталиндин “О некоторых вопросах истории большевизма” аттуу каты бир топ кыргыз жазуучуларына таасирин тийгизген. Катта Сталин большевизм менен марксизм-ленинизмге каршы чыккан бардык күч жана кишилер менен катуу күрөшүш керек экендигин айткан. (Мурзахмадова, 2010: 59) 1920-ж. аягы 1930-ж. башында бир топ жазуучу жана акындар тарыхый темаларга кайрыла алган эмес. Анткени тарыхый темаларга кайрылыш өтө эле коркунучтуу болгон. Бул темага кайрылган жазуучу жана акындар бир топ кыйынчылыктарга дуушар болушкан. Атүгүл кээ бирлери аёосуз кысымга алынган.

Сталиндин жазган катына баш ийбегендиги үчүн эң чоң жазаны Касым Тыныстанов алган. Касым «Ырлар жыйнагы» деген китебинде Алашордо идеологиясын жактаганы айтылат. Кийинчерээк ал «Академия кечтери» деген чыгармасында кыргыз улутчулу, феодал күчүнүн жактоочусу, антисоветтик күч топтоп, Шабдан баатырды жактап, аны кыргыздардын атасы катары баалады деп айыпталып, (Мурзахмадова, 2010: 59) ага өлүм жазасы чыгарылган. Абалдын мынчалык курчушуна Сталиндин каты менен кошо, анын буйругун аткарууга аракет кылган бир топ өкмөт башчылары менен сынчылардын сын-пикири да себеп болгон. Мунун артынан Мукай Элебаевдин «Узак жол», Аалы Токомбаевдин «Кандуу жылдар» аттуу чыгармасы да ушундай эле кырдаалды башынан өткөргөн. Аалы Токомбаев кийин: «Ката кетирдим, жаздым...» деп макала жазып, кайра кечирим сурап, көптөгөн жыл бою Кыргыз Жазуучулар Союзуна жетекчилик кылып, көптөгөн сыйлыктарга татыган. Мукай Элебаев болсо, Улуу Ата-Мекендик согушка жиберилип, ушундай жол менен жазаландырылган жана фронтто баатырларча курман болгон. Касым Тыныстанов, Сыдык Карачев, Б.Кененсариев жана Ш.Кононовдун чыгармаларында сынчылар жана партиянын башчыларынын идеологиялык ката табып, натыйжада Мукай Элебаевдин атайын согушка жиберилип, курман болушуна себеп болгон. Ошол жылдары тарыхый роман түрүнө, атүгүл өз тарыхына көңүл бурган бардык акын-жазуучулар темир торго киргизилген, атүгүл өлтүрүлгөн. Мындай учурда кыргыз адабиятында жемиштүү тарыхый романдар жазылышы мүмкүн эмес эле.

Жогоруда айтылгандай, биринчи кыргыз адабий чыгармалары өтө эле жай жана кеч өнүккөн. Мунун себеби жогоруда айтып өткөндөй болгон. Мындан башка С.Жигитов да белгилей кеткендей, кийин профессионал акын-жазуучу боло турганын

ойлобогон көптөгөн жазуучулар жана акындар адабият дүйнөсүнө кадам таштаган. Ушул себептен, көптөгөн жазуучулар адабият тармагына чындап киришпегендиктен, мыкты чыгармалар жазылган эмес. Муну менен бирге, алардын атайын жазуучулук даярдыгы да болгон эмес.

Кыргыз адабиятында тарыхый роман түрү, бардык бул тоскоолдуктарга карабай, 1960-ж. күч ала баштаган. Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылыч», К.Баялиновдун «Боордоштор», Н.Байтемировдун «Тарых эстелиги» жана «Жылдызкан», К.Каимовдун «Атай», С.Өмүралиевдин «Телегей», З.Бектеновдун «Таабалды Пудовкин» сыяктуу чыгармалары алгачкы тарыхый жана биографиялык романдардын арасында орун алат. Кыргыз жазуучулары чыгармаларын жаратууда коңшу элдердин адабиятынан таасирленген. 1960 жана 1970-жылдар кыргыз тарыхый романы үчүн өтө маанилүү. Ал эми жалпы Совет адабиятында болсо, бир топ тарыхый роман мурда эле жазылганын көрүүгө болот. Кыргыз тарыхый романы да бул жылдары атак-даңкка ээ болуп, келечекке кадам таштаган. А. Чаковский жалпы Совет адабиятында болуп өткөн мындай өткөөл мезгилди тарыхый-адабий доордун туу чокусу деп атайт.

Совет доорунун кысымы 1980-ж. басаңдаганын көрүүгө болот. Натыйжада бул жылдары К.Осмоналиев «Көчмөндөр кагылышы» аттуу тарыхый романын жазган. Автор бул чыгармасында көп жылдардан бери келе жаткан сарбагыш жана бугу урууларынын арасындагы кагылышты баяндаган. Бул жылдары Т.Касымбеков 19-к. аягы 20-к. баштарында Фергана өрөөнүндө жашаган кыргыздардын кыйын турмушун баяндаган «Келкел», А.Стамовдун түндүк кыргыздардын Орусияга каратылышын баяндаган «Жортуул», К.Сактановдун «Урпактар үнү» жана К.Акматовдун «Күндү айланган жылдар» аттуу тарыхый романдары жаралган. 1980-ж. аягы 1990-ж. башында Т.Сыдыкбековдун «Көк асаба» аттуу романы жарык көргөн. Бул роман 6-8-к. жашаган Энисей кыргыздарынын турмушун баяндаган.

1991-ж.кийин, башкача айтканда Кыргызстан эгемендүүлүгүн колго алгандан кийин башка тармактардагыдай, тарыхый роман түрүндө да жазуучулар эгемендүүлүккө ээ болгон жана айрыкча тарыхый-биографиялык романдар жазыла баштаган.

“Манас” дастаны менен дүйнөнү дүңгүрөткөн кыргыздардын оозеки адабияты абдан бай болгон. Ошондуктан кыргыз жазуучулары тарыхый романдарында оозеки адабиятта орун алган мотивдерден пайдаланышкан. Култаеванын ою боюнча, санжыра, түш көрүү, керээз, от жагуу, кошок, аш берүү, хан көтөрүү, легенда, дастан сыяктуу мотивдер романдардын бардык түрүндө колдонулат. Бирок, башка романдарда

негизинен чыгарманын идеялык проблематикасы үчүн, тарыхый романдарда болсо, пайдубалы катарында колдонулган. (Култаева, 2007: 79)

Кыргыз тарыхый романдары негизинен бири-бирине окшош жазылган. Алардын темалары да бирдей болгон. Мисалы, Кокон, Кытай жана Россиянын кысымында калган түндүк жана түштүк кыргыздардын 19-к. орто чениндеги жашоо-турмушу, ошол доордо жашап өткөн тарыхый инсандар, 1916-ж. Үркүн сыяктуу окуялар бир топ жазуучунун кыл калеминен өткөн. Жазуучулардын көз караштары ар түрдүү болгондуктан, окуялар ар түрдүү. Кээде, авторлор тарыхый инсандарды сүрөттөөдө аларга болгон жеке оюн колдонушкан.

Мисалы, “Хан Ормон” романында автор Ормон ханга каршы чыккан Боронбай сыяктууларды сүрөттөөдө өзүнүн жеке оюн колдонот. Кээ бир каармандар кээде бир чыгармада оң, башка бир чыгармада терс каарман катары сүрөттөлөт. Бул да авторлордун жеке оюнан жаралган каармандар. Мындай көрүнүштүн негизги себеби, автор менен чыгармадагы тарыхый каармандын туугандык байланышынын болушу жана аларды жазуучу совет режиминин чегинен чыга албаган сыпаттарынан арылткысы келген. 1850-ж. кыргыз уруулары арасындагы түшүнбөстүктөр, орустардын кыргыз жерлерин басып алышы жана буга кээ бир кыргыз уруу башчыларынын көз жумушу, атүгүл уруу арасында кагылыштарда орустардан жардам сурашы сыяктуу маселелер эгемендүүлүктөн кийин гана ачыкка чыгып, талаш-тартыш темасын жараткан.

Совет доорунда 1980-ж. “кайра куруу” политикасы да тарыхый романдын жаралышын шарттаган. Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишкенден кийин да тарыхый роман түрүнүн өнүгүүсү дагы бир баскычка көтөрүлгөн болду. Молдо Кылыч, Касым Тыныстанов, Канат хан, Ормон хан сыяктуу тарыхый ысымдардын ошол жылдары актануусу жана алардын чыгармаларынын жарыкка чыгышы кыргыз адабияты үчүн, тарыхый роман үчүн аябагандай маанилүү болгон жана анын артынан көптөгөн тарыхый романдар жарыкка чыга баштаган.

Муну менен бирге, совет доорунда дайыма кысымга алынып келген улуттук аң-сезим жогорулай баштаганын көрүүгө болот.

Кыргыз прозасында 1960-ж. кийинки жазылган улуттук тарых жөнүндөгү чыгармалардын негизинде кыргыз тарыхый романдарын төмөнкүдөй бөлүштүрсөк болот:

1. тарыхый-реалисттик;
2. тарыхый-романтикалык;
3. тарыхый-биографиялык;

Айрыкча 1991-ж. кийинки тарыхый-биографиялык романдарга көз жүгүртүп көрсөк, алар өтө эле документалдуу болуп, ойдон чыгарууга аз эле маани берилгендигин байкоого болот. Бул тарыхый романды тарыхый изилдөө ишине жакындатат. Эгемендүүлүктөн кийин жазылган тарыхый-биографиялык романдарды алып карап көрө турган болсок, анда совет доорунда “эл душманы, кулак...” деп жүзүнө кара сүртүлгөн кыргыз баатырларын кайра актоо аракетинин натыйжасында чыгарманын адабий деңгээли төмөндөгөн. Кээ бир тарыхый-биографиялык романдардын авторлорунун кесибинин башка болушу жана чыгармасындагы башкы каарманы менен кандайдыр бир туугандык байланышынын болушу өзгөчө көңүлдү бурат. Кээ бири чыгармада сүрөттөлүп жаткан окуянын тарыхый чындык экенин аныктоо максатында маалымат алынган булак көрсөтүлгөн. Мындай көрүнүш да чыгарманын көркөмдүүлүгүн азайткан. Мындан башка, эгемендүүлүк жылдарынан кийин жазылган тарыхый чыгармаларда фольклордук элементтердин ашыкча колдонулушу (мисалы, “Канат хан” романында бир той өтө эле узун сүрөттөлгөн), диалогдордун узартылышы, жерлерди сүрөттөөдөгү изилдөөнүн аздыгы сыяктуу элементтер чыгарманын жетишпегендиктерин жаратат.

Эгемендүүлүктөн кийин жазылган тарыхый-биографиялык романдардан Жумакадыр Эгембердиевдин «Канат хан» романы жөнүндө айта турган болсок ал 2006-жылы жарык көргөн. Роман эки бөлүмдөн турат. Биричи бөлүмдө, Канат хандын балалык чагы жана хан көтөрүлгөнгү чейинки жашоосу чагылдырылат. Экинчи бөлүмдө болсо, Канат хандын көтөрүлгөн калктын башчысы катары орус падышасынын аскерлерине көрсөткөн каршылыгы баяндалат.

Жапаркул Токтоналиевдин «Ормон хан» деген романы болсо эки томдон турат. Жазуучу бул чыгармасын жазуудан мурун баян кылып жаткан доордун тарыхын жакшылап изилдеп, тарых китептеринде чагылдырган. Мисалы, ошол доорду изилдеп, натыйжада төрт макала жазган. Андан кийин жазуучу “Исторические и архивные документы об Ормон хане» (1790-1854) аттуу макалалар жыйнагын жарыялаган. Мындан башка, академик Б. Жамгырчиновдун жарым кылым мурун жарык көрүп, кайра тыюу салынган «Кыргызы в эпоху Ормон хана» аттуу илимий эмгеги кыргыз тилине которулган. Тарыхчы К. Үсөнбаевдин Ормон хан аттуу илимий монографиясына Токтоналиев баш сөз жазган. (Токтоналиев, 2000: 96) Жапаркул Токтоналиевдин романынын биринчи тому 2000-ж., экинчи тому болсо 2001-ж. жарык көргөн. Бул чыгарма анын биринчи жемиштүү чыгармасы болуп саналат. Автор романынын жыйынтык бөлүмүндө романдын кыскача мазмуну, чыгарманын келип чыгышы жөнүндө баян кылат.

Жыйынтык

Кыргызстан эгемендүү болгондон кийин жазылган тарыхый-биографиялык романдар адабий жана техникалык каталарга ээ болсо да, авторлор совет режими урагандан кийин кандайдыр бир тарыхый чындыкты окурманга сунуп, ошол убакта ак жерден караланган тарыхый инсандарды эч болбосо адабият дүйнөсүндө актоого аракет кылышканы өтө маанилүү. Бул эгемендүүлүгүн жаңы колуна алган Кыргызстан сыяктуу жаш мамлекеттин улуттук аң-сезиминин ойгонушуна өбөлгө болот. Бул жагынан алганда жогорку романдар мактоого ылайык экендигин белгилей кетүү керек.

Адабияттар

- AKTAŞ, Şerif. (1991). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ankara.
- АТТОКУРОВ, Т. (1983). Уроки фолклора. Литературный Кыргызстан. No: 3
- AUST, Hugo Aust. (1994) Der Historische Roman, Verlag J.B.Metzler, Stuttgart-Weimar, 64-б. (bkz. Murat Göğebakan (2004). Tarihsel Roman Üzerine, Ankara, s.26)
- АУТАÇ, Gürsel. (2003). Genel Edebiyat Bilimi. İstanbul.
- АЙТМАТОВ, Ч. (1985), Национальные истоки и проблемы взаимосвязей современных советских литератур, в.кн., Закономерности развития новописменных литератур и проблемы социалистического реализма, Фрунзе, Илим.
- BARTHES, Roland. (2003). Yazının Sıfır Derecesi. Tahsin Yücel (Çev). Metis Eleştiri, İstanbul.
- ÇETİNTAŞ, Dilek. (2006). Popüler Tarihi Romanlar ve M.Turhan Tan. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri
- GÖĞEBAKAN, Turgut. (2004). Tarihsel Roman Üzerine, Akçağ Yay., Ankara.
- KAYALI, Kurtuluş. "Türkiye'de Tarihsel Roman Ya Da Tarihe Duygusal Bakmak", Argos Der, No.:3, 1988
- КАДРИ, А. (1961). Минувшие дни. М. Госкомиздат.
- КУЛТАЕВА, У.. (2006) Кыргыз тарыхый романистикасы. Бишкек,
- КУЛТАЕВА, У. (2007). Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык озгочолугу, Бишкек.
- МУРЗАХМАДОВА, Г.М. (2010)., Историческая романистика Т.Касымбекова и ее место в развитии жанра, дис.,
- ONG, Walter J. (2003). Sözlü ve Yazılı Kültür. Sema Postacıoğlu Banon (Çev.), Metis Yay., İstanbul.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat. (2009). Türkçe'de Roman. (Yayına Haz. Alpay Kabacalı) İletişim Yay., İstanbul.
- СЕРЕБРЯНСКИЙ, М.И. (1936). Советский исторический роман, Москва.
- ТОКТОНАЛИЕВ, Жапаркул. (2000) Ормон Хан.
- TURAL, Sadık. (2003). Tarihi Roman ve Atsız'ın Tarihi Romanları Üzerine Düşünceler, Zamanın Elinden Tutmak. Yeni Avrasya Yay. Ankara.
- UĞURCAN, Sema. (2002). Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih. Akademi Yay. İzmir.
- WELLEK, Rene ve Austin Warren. (1970) Theory of Literature. 3rd Edition. New York: Harcourt Brace Joravich, Inc., 215-б; Rene Wellek-Austin Warren. (1983)Aymet Edip Uysal (Çev). Edebiyat Biliminin Temelleri. KTM Yay., Ankara.
- ЮДАХИН, К. (1940) Кыргызско-русский словарь'. М. Просвещение., 5-б.
- ЮДИН, В.А. (1990). Современный русский исторический роман: Уч. пос., Калинин.
- ЗЛОБИН, С.О., О моей работе над историческим романом, в к. Советская литература и вопросы мастерства, М. Советский писатель, Vp 1 1957, 173-б.)

Kaynaklar

- AKTAŞ, Şerif. (1991). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ankara.
- АТТОКҮҮП, Т. (1983). Уроки Фолклора, Литературны Кыргызстан No 3.
- AUST, Hugo Aust. (1994) Der Historische Roman, Verlag J.B.Metzler, Stuttgart-Weimar, 64-6. (bkz. Murat Göğebakan (2004). Tarihsel Roman Üzerine, Ankara, s.26)
- AYTAÇ, Gürsel. (2003). Genel Edebiyat Bilimi. İstanbul.
- АЙТМАТОВ, Ч. (1985), Natsionalnie istoki i problemi vzaimosvyazey sovremennih sovyetskikh literatur, v .kn., zakonomernosti razvitiya novopismennih literatür i problemi sotsialistiçeskogo realizma. Frunze. İlim.
- BARTHES, Roland. (2003). Yazının Sıfır Derecesi. Tahsin Yücel (Çev). Metis Eleştiri, İstanbul.
- ÇETİNTAŞ, Dilek. (2006). Popüler Tarihi Romanlar ve M.Turhan Tan. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri
- GÖĞEBAKAN, Turgut. (2004). Tarihsel Roman Üzerine, Akçağ Yay., Ankara.
- KAYALI, Kurtuluş. “Türkiye’de Tarihsel Roman Ya Da Tarihe Duygusal Bakmak”, Argos Der, No.:3, 1988
- KADRİ, A. (1961). Minuvşie dni. Moskva. Goskomizdat.
- KULTAYEVA, U. (2006) Kırgız Tarihi Romanistikası. Bişkek.
- KULTAYEVA, Y. (2007). Kırgız Tarihi Romanlarının Janrdık Özgöçölüğü. Bişkek.
- MURZAHMADOVA, G.M. (2010)., İstoriçeskaya romanistika T. Kasimbekova i yiyo mesto v razvitiı janra. Dis.
- ONG, Walter J. (2003). Sözlü ve Yazılı Kültür. Sema Postacıoğlu Banon (Çev.), Metis Yay., İstanbul.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat. (2009). Türkçe’de Roman. (Yayına Haz. Alpay Kabacalı) İletişim Yay., İstanbul.
- SEREBRYANSKIY. M.İ. (1936). Sovyetskiy istoriçeskiy roman. Moskva.
- TOKTONALİYEV, Caparkul. (2000) Ormon Han.
- TURAL, Sadık. (2003). Tarihi Roman ve Atsız’ın Tarihi Romanları Üzerine Düşünceler, Zamanın Elinden Tutmak. Yeni Avrasya Yay. Ankara.
- UĞURCAN, Sema. (2002). Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Eserlerinde Tarih. Akademi Yay. İzmir.
- WELLEK, Rene ve Austin Warren. (1970) Theory of Literature. 3rd Edition. New York: Harcourt Brace Joravich, Inc., 215-6; Rene Wellek-Austin Warren. (1983)Aymet Edip Uysal (Çev). Edebiyat Biliminin Temelleri. KTM Yay., Ankara.
- YUDAHİN, K. (1940) Kırgızsko-russkiy slovar’. M. Prosveşenie.
- YUDİN, V.A. (1990). Sovremenniy istoriçeskiy roman. Uç. Pos. Kalinin.
- ZLOBİN, S.O., O moey rabote nad istoriçeskim romanom, v.k. Sovyetskaya Literatura i voprosi masterstva. M. Sovyetskiy Pisatel Vip. 1 1957.